

УКРАЇНІ ПОТРІБНА НОВА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ

Ніхто не буде сперечатись, що без якісної освіти заможної і справедливої держави не буде. Не випадково ще в XVI сторіччі європейський просвітитель Еразм Роттердамський говорив, що ефективність управління державою, її благополуччя залежить від освіченості її еліти, її керівників. І це підтвердили наступні століття. Тож якою буде наша школа, такою й буде країна, її майбутнє.

Від декларацій – до конкретних кроків

За роки незалежності ми створили всю необхідну законодавчу базу. В нашій освіті є компас і карти з маршрутами руху. Це Конституція і низка законів прямої дії. Окрім того, законодавство передбачає, що стратегічні напрямки розвитку освіти і науки схвалюють уряд і парламент. Проте сьогодні на рівні уряду ми не знайдемо перспективного плану, стратегічної програми розвитку освіти. Такий документ було затверджено 2005 року і розрахований він був на 5 років. Термін дії його закінчився, хоч про ту програму забули і не згадували ще років три тому. Застаріла і Доктрина розвитку освіти, затверджена 2003 року. З'їзд освітян України 28 жовтня 2011 року схвалив Стратегію розвитку освіти на майбутні роки. Але до цього часу вона не затверджена ні урядом, ні президентом.

Процес переходу на нові стандарти, навчальні програми в рамках дванадцятирічки наштовхнувся на неготовність країни до цих змін і морально, і матеріально, хоч уся Європа і світ давно пішли тим шляхом. Закінчилось усе банальним зупиненням основного кроку реформ, передбачених Національною доктриною, – відміною дванадцятирічки. Пробуксовує Болонський процес, не отримавши фінансової і юридичної підтримки, що викликає справедливі нарікання громадськості. На жаль, суспільство стає свідком певного застою, втрати якості національної освіти. Велику тривогу в Україні і, до речі, в Західній Європі, США викликає «пов-

торна» неграмотність, коли люди після закінчення школи чи навіть вузу, не читаючи десятиками років, не працюючи над собою, втрачають здатність об'єктивно осмислювати реальність. Не можуть зрозуміти, що діється в суспільстві, освоїти нові технології. Найгірше те, що на очах падає моральність суспільства. Молодь дезорієнтована, педагоги, батьки не мають чітких орієнтирів виховної роботи.

Європейський Союз активно розвиває освітні програми, готується до об'єднання зусиль з оновлення і розвитку середньої освіти. Сусідня Росія ініціює нові стандарти освіти, один за одним – освітні національні проекти.

Як діяти в цій ситуації нам? Найперше, вважаю, слід **радикально змінити ставлення держави, її еліти, місцевої влади і бізнесу до освіти, до Вчителя і Учня**. Вкладення в людський капітал у США сягає 76%, в європейських країнах – 74%, звідси і результати. У нас же цей показник втричі нижчий. У бюджеті на 2013 рік на освіту передбачається спрямувати близько 6% ВВП. Фінансуються в основному зарплата і комунальні послуги. Цього явно недостатньо, адже в цю цифру включається і плата за навчання студентів та учнів. Практика засвідчила, що фактично ця цифра буде значно нижчою, оскільки на кінець року всі уряди постійно секвеструють видатки на освіту. Громадськість стає свідком безпрецедентної політизації навчальних програм, шкіл, позашкільних установ, фактичного закриття сотень навчальних закладів. Новий Податковий кодекс не захистив освітні і наукові заклади, не створив умов для їхнього розвитку. Бізнес не зацікавлений у вкладанні коштів у розвиток освіти і науки.

Не випадково в сумарних витратах університетів частка приватного капіталу менша за один відсоток. Ще менша у профтехучилищах і школах, не кажучи вже про дитсадки та інтернати. У той же час в Англії такі доходи сягають 26%, у Канаді – 40%, США – 32% від бюджету вузів.

В Україні слід радикально змінювати ставлення до людини. Не можна погоджуватись із жорстокою ліберальною економікою, коли через бюджет на освіту, науку, медицину спрямовується менше 28% ВВП. В Європі цей показник сягає 45–50%.

Згадаймо, як бізнес відстоював свої інтереси на Майдані, як наполягав на тому, щоб конт-

ролюючі органи не втручалися в їхню діяльність. На цьому тлі ситуація в державних навчальних закладах є просто кричущою, а згадки про автономію університетів, шкіл – сміховинними. Кількість різних перевірок невпинно зростає. При цьому прихід контролера обов'язково мусить закінчитись «плідним» результатом – нарахуванням пені, штрафу чи інше. Інколи «чи інше» вимірюється в цифрах із багатьма нулями. Тому дискусія про самостійність навчальних закладів, окремі рахунки, введення посад бухгалтерів, і в т.ч. у школах, у фахівців викликає іронію. Армади перевіряльників чи до бізнесу доберуться, а директора школи, технікуму чи ПТУ вже точно замордують. Перевірки слід впорядкувати і мінімізувати, більше довіряти колективам, всіляко підтримуючи їх самоврядність і демократію.

Арифметичні адмінпідходи не працюють

Хочу дещо зупинитися на керованості галузю, інноваційних підходах до управління освітою. Не можу не прокоментувати останню адмінреформу – об'єднання МОН та Міністерства сім'ї, молоді і спорту. Думаю, що фахівці не в захваті від цього кроку. Ніхто не аналізував функцій, які здійснюють міністерства, що у них спільного, а що ні. Бачимо дезорганізацію центральних органів виконавчої влади. Чому? Бо не слід забувати, що в Міносвіти і науки ще раніше сконцентровано чотири Міністерства і держкомітети! В результаті – школа, дитсадок опинилися на десятому місці в пріоритетах. Нині вливається ще відомство, яке вже саме зшите з Міністерства сім'ї, молоді і Держкомспорту. На думку фахівців, функції навчання і виховання, проблеми дітей, сиріт, сім'ї, молоді ще можна поєднати в діяльності органів управління освітою, але проблеми професійного спорту, олімпійського руху – це надто складний напрям, пов'язаний із діяльністю 120 федерацій спорту. Зрозуміло, що у влади до таких проблем, як інтернатні заклади, а їх в Україні 75 типів, позашкільних установ (15 тис. установ), профтехосвіти (2,5 тис. приватних і державних, 5 тис. робочих професій), сільська школа, руки не дійдуть, незалежно від того, хто працюватиме в новому мегаміністерстві. Ще в прикрішому становищі місцеві органи управління освітою. В багатьох районах – це 2 – 3 особи з мізерними зарплатами. Маємо нині парадокс – одне міністерство, а відповідних управлінь в областях є кілька.

Вважаю, що проблеми спорту слід виокремити в окрему державну структуру, з підпорядкуванням безпосередньо уряду і Президенту. Штаб освіти і науки визначає перспективи розвитку країни, тут арифметичні адміністративні підходи ніколи не спрацюють. Не можна до суто ринкових механізмів підходити до освіти, це складний живий організм, де роль суспільства і держави є визначальною. Не хочу бути ретроградом, але найкращим у ситуації, що склалася, було б повернення до створення Міністерства народної освіти, як це було і за царя, і за радянської влади. Тоді школа була б дійсно державним пріоритетом.

Освіта впродовж усього життя

На відміну від традиційної освітньої моделі, що базувалася на пріоритеті простого засвоєння і відтворення інформації, головною метою навчання в XXI столітті стає всебічний розвиток

людської особистості як рівновеликої цінності. До цього нас спонукає **головна педагогічна ідея сучасності – освіта впродовж життя.**

Великий педагог, наш земляк, К. Ушинський, дискутуючи, які знання надати учневі, говорив, що це мусить бути система добре відібраних, пов'язаних між собою знань. Добре систематизовані, відібрані знання, засвоєні людиною, він і називав розумом. Мушу сказати, що в Україні ще не сформовано науково обґрунтованого системного підходу до відбору знань як у середній, так і вищій школі. Серйозність цієї проблеми, її вирішальний вплив на якість усього освітнього процесу вимагає прийняття спеціальної цільової **державної програми змісту освіти «Ярослав Мудрий»**, координації зусиль академії наук, вузів, педагогів-практиків, новаторів, створення потужного науково-методичного центру, який би поєднав зусилля науковців і практиків. У кожному Науково-дослідному інституті Національної академії наук має бути підрозділ, який би опікувався змістом освіти. На цю проблему мусить бути націлено хоча б половина НДІ Академії педагогічних наук.

Наступним завданням дня має стати пошук **ефективних, інноваційних методів викладання і виховання**, апробація нового, ефективна практика. Вважаю, що настав час нових взаємозв'язків Міністерства освіти і Академії педагогічних наук, її науково-дослідних інститутів. Освітнє відомство мусить чітко формувати державні завдання – замовлення на важливі актуальні проблеми освіти і виховання, а АПН – досліджувати, вивчати ці проблеми, давати відповіді на існуючі проблеми, розробляти рекомендації тощо. Серед них – проблеми сім'ї, здоров'я дітей, теми безпритульності, діяльності інтернатів, сімей, які всиновлюють дітей, чи небажання молоді навчатися, різкий сплеск насилля серед молоді та ін. Такий би підхід допоміг стати на реальний фундамент педагогіко-психологічній науці, сприяв би провідним ученим реалізувати себе, свої знання, отримувати достойну зарплату. Хочемо, щоб наша молодь любила державу, шанувала батьків, старших – не скупімося на психолого-педагогічну науку. Гени агресії, нігілізму грізно проявляють себе по всьому світу.

«Ум без книги, аки птица опешена»

Давно назріла проблема реалізації національного проекту «Електронна і медіа-освіта». Кожен громадянин має отримати змогу навчатися у школі чи вузі, здобувати нові знання у зрілому віці, не виходячи з будинку. Особливо це важливо для людей з вадами розвитку. Державна програма інформаційних і комунікаційних технологій в освіті на 2005–2010 рр. вичерпала себе, нова задекларована лише на рівні Концепції. Наявна комп'ютерна техніка в школах, ПТУ і навіть у вузах є застарілою щонайменше наполовину, потребує регулярного оновлення. На жаль, у бюджеті 2013 року на це коштів виділено недостатньо. Слід вирішити до кінця проблему доступу до інформації, завершити розбудову інформаційного освітньо-наукового проекту «Уран» на базі КПІ, доєднати до нього всі обласні центри, вузи, створити «Острів знань» для школярів, студентів, де б в електронній формі по кожному предмету був би весь необхідний навчальний комплект – від програми, підручників, посібників до електронних ігор, навчальних фільмів і мультимедіа.

Слід раз і назавжди упорядкувати процес підручникотворення. Вважаю, що доцільно було б випускати по кожному предмету навчально-методичний комплект, який би складався із базового державного підручника високого гатунку, який би писали найкращі вчені і педагоги-практики. Інші автори, на приватній основі, готували б альтернативні підручники. «Ум без книги, аки птиця опешена», – говорили наші предки. І ніщо не зможе замінити для людини книгу. Також до підручника мають бути випущені додатки, в т.ч. і в електронній формі.

Не можна всерйоз говорити про якість знань, коли маємо на 5 – 6 шкіл в Україні один журнал з базових дисциплін: «Фізика в школі», «Історія України» чи ін. Як працювати вчителю, особливо на селі, невідомо. Протягом 2013–2014 рр. треба поставити крапку із повним забезпеченням навчальними комплектами, підручниками всіх школярів, оновити старі підручники. Не повинні лягати спати голова районної ради чи міської ради, глава відповідної адміністрації, якщо в шкільній бібліотеці немає профільних журналів, підручників, а школи не доєднані до Інтернету. Уряд мусить встановити правило – будь-яка державна ліцензія на використання частот, запровадження сучасного Інтернету 3G чи 4G, функціонування будь-якого теле- чи радіоканалу повинні включати вимогу надання безплатних чи на пільгових умовах послуг навчальним закладам. Освітньо-культурні канали, передачі мають бути на рівні 15–20% всіх телепрограм. Приклад повинен показати колектив УТ-1, де замість регулярних мордобойв слід показувати кращих українських та зарубіжних вчених, учителів. За ними мусить іти «Інтер», «1+1» та ін. Навіть у Шостці на Сумщині вже йдуть такі передачі. А в Україні? Хорошого Вчителя чи талановитого Професора Україна повинна знати не гірше, ніж братів Кличків чи футболіста Шевченка, прем'єра чи нардепів.

Коли 1961 року Радянський Союз запустив у космос першого космонавта, до нас у країну масово почали їздити делегації із США, Європи. Їх цікавила наша школа. Не випадково тоді в конгресі США було заявлено: якщо уряд не зробить освіту пріоритетом, то Америка скоро заговорить російською мовою. Зрозуміло, що без підтримки школи, сучасного шкільного обладнання, сучасних лабораторій і дослідницької апаратури для університетів, верстатів для профтехучилищ якісної освіти бути не може. Нині найактуальнішою є тема створення в Україні індустрії сучасних технічних, інформаційних засобів навчання. Від парт і дошок, що не травмують дітей, до складних приладів і тонельних мікроскопів. Свого часу в Україні на базі одного із Сумських НДІ НАНУ України був започаткований технопарк, який би мусив розробляти сучасне інноваційне приладдя для всієї системи освіти. До цієї роботи мусив би долучитись не один завод, в т.ч. і сумський «Селмі», який випускає електронні мікроскопи. Активно велись переговори з німецькими фірмами. 2006 року було створено Асоціацію виробників технічних засобів навчання. На жаль, всі ці новації забули в наступні роки, а нині за всіма реорганізаціями, напевне, про це ніколи і згадувати. Актуальною є розробка і створення державної цільової програми «Навчальне приладдя», реанімація відповідного технопарку. Думається, що на ці всі проекти потрібно разів у десять менше коштів, ніж на Євро-2012. Але віддача буде набагато

ефективнішою і забезпечить просування України до числа країн-лідерів.

Не раз пересвідчувався, скільки помилок і неточностей допускалось і допускається нині в програмах, посібниках, підручниках, нормативних актах, інструкціях. Чому? Бо не завжди перевіряли їх на практиці, яка, як відомо, є критерієм успіху. Тоді вся Україна, скажімо, дивується, що в тестах зовнішнього незалежного оцінювання є помилки. Скажімо, в завданнях є дві дати заснування Київської Русі. Це стало можливим, бо багато помилок є у підручниках, програмах. Мусить стати правилом – підручник, програма потрапить у школу чи вуз лише після апробації, дослідження його ефективності, інновативності.

Оглядаючись на минулі роки, бачимо, що самі по собі і, здавалося б, непогані ініціативи переходу на 12-річну освіту, 12-бальну систему оцінювання, запровадження нових навчальних програм, стандартів, нових курсів відбувалися в державі на початку цього століття без практичної перевірки, широкого обговорення, корекції і т. ін. Це викликало і викликає багато нарікань, непорозумінь. На цьому тлі такий простий крок, як запровадження зовнішнього незалежного оцінювання, відбувався поетапно, через апробацію і тому знайшов більшість прихильників у суспільстві. Тому громадськості не слід піддаватися на спроби повернутись до старої системи вступу до вишів, ліквідувати ЗНО.

Щоб уникнути в подальшому таких непорозумінь, напрацьовувати нове і передове в освіті і вихованні, уряд у 2006 році затвердив програму «Школа майбутнього». Планувалося створити на загальнодержавному та регіональному рівнях творчі колективи педагогів, здійснити спільно з ученими пошук, перевірку нових навчальних і виховних систем, запровадити нову оплату праці вчителям, відійти від традиційних ставок і доплат за стаж, а перейти до оплати за результатами праці. Навчати сьогодні за класичною класно-урочною системою так, як це було за Яна Коменського, вже не можна. З одного боку, діти отримали необмежені можливості доступу до інформації, а з другого – в світі дедалі більше з'являється дітей з природженими якісно новими психічними, інтелектуальними здібностями. Вчені виявили, що ще піввіку назад «незвичайні» якості фіксувалися в кожній десятій дитині, нині їх – 90%. Вивчення ДНК цих дітей показало, що у звичайних дітей активно функціонує 20 із 64 кодонів ДНК (кодон – одиниця генетичної інформації, зашифрованої в молекулі ДНК). У дітей «незвичайних», як їх називають «діти-індиго», активно функціонує 32 – 34 кодони. Не виключена можливість, що йдеться про появу нового типу людей, з іншими властивостями імунної системи. Наведені вище факти свідчать про особливе значення, витребуваність нинішньої психолого-педагогічної науки, необхідність іти в ногу із часом. Психолого-педагогічна наука, де працює багато талановитих учених, мусить із камерної ставати життєвою, перейти від написання наукових трактатів, дисертацій до живих справ, яких чекає все суспільство. Нині, за оцінками російських вчених, сучасна школа відійшла на третє місце за впливом на інформованість учнів. Це надзвичайно ускладнило роботу педагога. Сподіватися, що старими методами можна розвивати нашу освіту, школу, – це шлях у нікуди. Знайти

ефективний вихід із цього становища – спільне завдання влади, педагогічної громадськості, вчених.

Вища школа сідає на міліну

Прикро говорити, але, попри серйозні успіхи окремих університетів, назагал нині видно, що економічні негаразди, руйнування високо-технічних виробництв, комерціалізація освіти, неконтрольований ріст вузів і студентів привели до втрати якості вищої школи, і наша вища школа вичерпує внутрішні резерви і сідає на міліну. У світовому рейтингу Київський національний університет імені Тараса Шевченка посідає за 2009 рік 1613 місце, Київська політехніка – 2173, Львівський університет імені І. Франка – 2223, Харківський національний університет імені В. Каразіна – 2570 місце. В цьому році Київський національний університет імені Тараса Шевченка вже увійшов до 500 кращих університетів світу, але це тільки початок. За роки незалежності в Україні не збудовано жодного надсучасного нового університету чи хоча б потужного лабораторно-дослідницького комплексу. Залишилася нереалізованою ініціатива щодо створення дослідницьких університетів. Великий науковий, кадровий потенціал вузів самотужки вже не може реалізуватись, дати нову якість вузівської освіти і науки. Ініційована громадською колегією МОНУ свого часу державна програма «Наука в університеті» була покликана вирішити одну із головних проблем вітчизняної вищої школи – повернути науку в стіни вузів, створити можливість викладачам і студентам займатися дослідництвом, підвищити якість підготовки фахівців, спрямувати на ці цілі 525,3 млн. гривень, створити 5 дослідницьких університетів, залучити до цієї діяльності більш як 4,6 тис. дослідників. Реорганізація МОН, виокремлення з його складу окремого державного Комітету, а потім Агенції з науки і інновацій плюс економічна криза загальмували цей архіважливий для країни процес. У вищій школі склалася дивна ситуація – штучно, з центру, зроблено спробу розірвати освітній і науковий процеси. Відрив академічної науки від освітнього процесу, осібне існування академії наук, слабкі зв'язки із виробництвом, практикою мусять рано чи пізно бути подоланими. Доцільно було б передати до складу дослідницьких університетів інститути відповідних академії наук, змінити стосунки із бізнесом. Реалізація «потрійної інноваційної спіралі», яка б поєднала освіту, науку і виробництво – це вимога часу. Переконали, що без революції у зміні стосунків бізнес–освіта якісних зрушень не буде. Стара, ще радянська система фінансування вузів у ринковій економіці діяти не буде. Якби бізнес щорічно інвестував у вищу школу хоча б 2–3% від Фонду заробітної плати (7–10 млрд. грн.), тоді ми б почали справжнє зрушення в освіті.

Згоден, що прийшов час удосконалити Закон «Про вищу освіту». Громадськість підготувала такий закон, він є в парламенті. Але чи захоче провладна більшість справжньої демократії і автономії в університетах. Хоча закликати владців не педалювати процес злиття, ліквідації університетів. Слід виходити із росту якості освіти, закривати ті вузи, які не відповідають високим критеріям, а не схрещувати коня з третиною лані. Серед пріоритетів – зупинення поширення псевдоосвіти, підвищення вимог до якості знань. Це слід робити через

незалежну експертну оцінку, участь бізнесу і громадськості. Не пишу про загальновідомі речі – університетську автономію, право вузів видавати дипломи кандидатів і докторів наук, звання доцентів і професорів, формувати навчальні плани, обрання викладачів, керівників, посилення внутрішньовузівської демократії – без цього нічого не буде. Законодавчо слід стимулювати створення різних підприємств при вузах з метою трансферу технологій, переходу від ідеї до металу, технологій, як кажуть вчені. Вузам потрібно створювати умови для розвитку, а не намагатися ними керувати, тиснути на ректорів, свавільничати при їх обранні. Це недопустимо. Слід упередити негативні наслідки демографічної кризи, зменшити пропорцію студент–викладач з 14:1 до 8:1. Думаю, що до президентських ініціатив – національних інвестиційних проектів – було б доцільно доєднати хоча б два проекти – «Школа майбутнього» та «Наука в університеті», які б дали можливість знайти точки зросту вітчизняної освіти.

Школа Вчителем стоїть

Пам'ятаю, як довелося в ролі новоспеченого міністра з командою визначатися із пріоритетами діяльності. Було багато слухних пропозицій – від нових методик і предметів до суцільної інформатизації, оновлення бази і т. ін. І при цьому всі казали правильно, але ніхто не говорив – хто це буде робити? Відповідь на це питання і визначає **головну ланку в освіті – це проблема добору, підготовки і виховання Вчителя**. Згадаймо, як Василь Олександрович Сухомлинський писав про покликання людини, пошук правильного її місця в житті. Він говорив – ось є пекло і є рай. І там і там одні і ті ж люди. Але в раю вони працюють за покликанням, відповідно до свого характеру і здібностей, а в пеклі – все переплутано, кожен робить нелюбу справу. Пригадаймо і Григорія Савича Сковороду, його тезу про «сродну працю».

Професія Вчителя є святою на Землі. Всі ми це розуміємо. На жаль, ставлення держави, суспільства до педагогів останнім часом погіршилось. Про це свідчать сумні факти. Зарплата вчителів (**2000 грн./міс.**) не досягла рівня середньої в країні, а вона має бути не меншою, ніж у промисловості, а у вищій освіті удвічі вищою. **Працюючий Вчитель, Вихователь, Викладач навіть на півтори–дві ставки є, по суті, бідною людиною**. На житловій черзі нині перебуває більше 25 тис. педагогічних та науково-педагогічних працівників. Конкурси в педвузи є мінімальними, а з окремих спеціальностей є навіть недобір. І це прикро. Педагогічні вузи повинні бути на особливому режимі фінансування в Міносвіті. Ім нині найскладніше в ринковому вирі.

На жаль, із 2008 року зарплата педагогів, вчених, на вимогу МВФ, практично не зростає, а лише незначно індексується. В цьому році її зростання складе близько 5%, і то лише з грудня. Правда, уряд змінює ситуацію на краще, але ці кроки є нерішучими. Тривогу в працівників шкіл і вузів викликає пенсійна реформа. З одного боку, вчителі можуть втратити право пільгового виходу на пенсію, з другого – у далекий кут ховається проблема визначення розміру їх пенсій нарівні із держслужбовцями.

Ситуація потребує невідкладних кроків. У кожному районі чи місті слід передбачити надання пільгових кредитів педагогічним працівникам

для придбання житла. Доцільно було б подумати і про запровадження цільового освітянського податку. При кожній раді, як того вимагає Закон «Про освіту», має бути створений Фонд розвитку освіти. Особлива увага молодій зміні. Треба негайно збільшити з 5 до 10 окладів (цю виплату було започатковано в 2007 році) виплату підйомних для молодих учителів, поширити дію цієї норми на тих, хто не тільки їде в сільську школу, а й їде працювати в міські школи, дитсадки чи училища, вузи. Сума витрат на ці цілі не перевищуватиме 80 – 100 млн. грн. в рік. Для держави – це мізер! Слід поновити стимулювання творчо працюючих педагогів, збільшити до 2-х окладів преміальні, встановити, де це ще не зроблено, іменні премії для кращих. Нині щорічно майже 1700 педагогів такі премії отримують, але в багатьох містах і районах, на превеликий жаль, почали економити на цьому, відмінити премії.

Парламент чи уряд мусять дати законодавче право місцевим радам встановити цільові доборки вчителям, особливо молодим, до речі, і лікарям, працівникам культури. Не випадково, як свідчить статистика, перші три роки закріплюється в школі лише третина молодих педагогів.

Пріоритетом для держави при фінансуванні, забезпеченні підручниками, сучасними технічними засобами повинні бути **педагогічні університети**. Для управлінь і відділів освіти головним завданням має бути спільна з педвузами робота по добору кращих дітей до навчання. Школи молодого педагога, цільовий відбір, профорієнтаційна діяльність, турбота про майбутнього вчителя, радикальне оновлення змісту і методів навчання в педвузах, введення однорічного стажування молодих учителів, доплати за керівництво практикою, обов'язкове володіння кожним студентом-педагогом музикальним інструментом чи вміння вести якийсь гурток, досконале знання новітніх інформаційних технологій, методів виховної роботи – ось неповний перелік мінімального арсеналу добору і виховання молодого педагога. Серйозно слід подбати про підготовку директорів шкіл, їх заступників, потрібні новаторські програми магистратури. В жодному разі не можна знищувати, передавати в склад університетів **інститути післядипломної освіти вчителів**. Це острівці нового, передового, місце, де динамічно накопичується кращий досвід педагогів. Потрібен Закон про післядипломну освіту, який би встановив правила гри, допоміг би на практиці реалізувати тезу про освіту протягом усього життя, долати «повторну» неграмотність.

Про демографію і не тільки

Стратегічний підхід до розвитку української освіти вимагає врегулювання багатьох проблем і відповідей на виклики часу. Серед них – **демографічна проблема**. Якщо нині не визначитися із протидією цій біді, то можемо втратити наявну освітню систему. Перш за все буде знищено сільську школу, школи і позашкільні установи в містечках і невеликих містах, райцентрах. Не можна на два чи три роки зупинити школу, профтехучилище чи вуз. Слід негайно внести до Закону «Про освіту» положення про зменшення наповнюваності класів та груп від 3-х до 25-ти осіб (нині 5 – 30), надати місцевим радам на кризовий період право зменшувати наповнюваність класів. Це має стосуватися і профтехучилищ.

У вузах, нарешті, виконати одну з головних умов підвищення якості освіти – це дати змогу викладачам вести індивідуальну роботу із студентами, займатися дослідництвом. Для цього зменшити педнавантаження на викладачів до 400 – 500 годин на рік (нині 900 год.).

Без сумніву, **розвиток експорту освітянських послуг** також пом'якшить демографічну ситуацію, дасть можливість вузам поповнити свої бюджети на кілька млрд. гривень щорічно. Нині у нас навчається більш як 46 тис. іноземних студентів, ми б могли сміливо цю цифру потроїти, отже, інвестувати в розвиток країни майже півмільярда доларів щорічно. Такий крок потребує реалізації програми «Студентський гуртожиток», поліпшення викладання на іноземних мовах і, обов'язково, недопущення розквіту ксенофобії, захисту іноземців від насилля. Трагічні події в Росії сприятимуть, до речі, припливу іноземних студентів в Україну.

В спантеличеному стані нині є **профтехосвіта**. Її не можна руйнувати, з державної опіки передавати на відкуп місцевій владі. Негайно слід внести зміни в законодавство, переходити на спільне утримання профтехучилищ державою і бізнесом, на т.зв. дуальну систему підготовки робітників. Слід законодавчо закріпити положення про виробничі практики, зобов'язати підприємців створювати місця для практикантів.

Хотілося на завершення наголосити ще на одній серйозній загрозі нашій освіті. Йдеться про примусову її **комерціалізацію**, що породить відторгнення великої маси молоді від здобуття знань. Розумію, що ми живемо в ринковому суспільстві. Але історичний досвід свідчить, що освіта була і є своєрідним стабілізатором суспільства, перемішувачем класів і соціальних груп. Виходець із бідної сім'ї, здобувши якісну освіту, отримує певний соціальний ліфт. У результаті суспільство стає справедливим і багатшим. Виграють усі. Не можна робити всі послуги в освіті платними, бідні батьки не здатні утримувати дітей ще й платити за навчання. За даними Держкомстату прямі витрати на освіту наших домогосподарств вже сягають 14%! На комунальні платежі є субсидія, а на навчання? В країні, де владі освіта не потрібна, а педагоги – це зайві люди, майбутнього не буде.

Елвін Тофлер, видатний американський політолог, економіст, називав найефективнішою державою ту, економіка якої базується на нових знаннях. Поки що ми ідемо зворотним шляхом. Мусимо ситуацію виправити.

Громадська рада освітян і науковців України пропонує Президенту, уряду, парламенту, всьому суспільству розпочати розробку і реалізацію Стратегії розвитку української освіти хоча б до 2020 року. Участь у підготовці цього документа широкого кола освітян, батьків, науковців зробить його реальним і дієвим, отже, буде багатшою і заможнішою наша країна.

Виховати громадянина, патріота, трудівника

І про чи не найголовніше – проблеми виховання молоді, подолання морально-духовної кризи в суспільстві. Адже саме ця криза робить нашу країну несправедливою і відсталою. Бізнес, особливо великий, частина політиків, високопосадовців діють, на жаль, у країні виключно в своїх приватних інтересах. Діють часто-густо аморально, не відчуваючи того, що роблять гіршу справу.

Незважаючи на всі негаразди, в Україні живий освітянський організм не завмер, він працює, творить, все ще очікує державної і суспільної уваги і підтримки. Мудро колись сказав американський педагог і лікар Бенджамін Спок – **хто б не був при владі, а діти все одно підуть до школи і будуть усміхатись**. Хотілося, щоб усі діти в Україні усміхалися, а разом із ними – їхні вчителі і батьки. Це стане можливим, якщо ми будемо дбати про душі наших дітей.

Відомо, що освіта повинна сприяти розвитку природних здібностей кожної людини, спрямовувати їх на добро, поліпшення життя, на виключення із людських взаємовідносин насилля, ворожості, руйнівного ставлення до природи, до самої людини. Адже ми мусимо розуміти, що освіта заради освіти є справою безперспективною. Думаю, що нині головною метою у справі виховання молодого покоління є **виховання громадянина-патріота і громадянина-трудівника**. Морально-духовна криза оволоділа всім суспільством і, звичайно, починається вона зі школи і сім'ї. Держава, її політикум ніяк не визначаються із морально-духовними цінностями, трактуванням новітньої історії, не сформовані моральні ідеали, зразки для наслідування. Прийшов час виробити **загальнодержавні підходи до формування морально-естетичних цінностей суспільства, молоді, розробки загальнодержавної програми виховання** для кожної вікової групи дітей, цілей, завдань і інструментарію їх реалізації. Ця безвідкладна робота має закінчитися виданням конкретних рекомендацій, підготовкою аудіо- та відеоматеріалів, посібників для кожного класу, де кожен педагог, батьки змогли б знайти необхідні матеріали, сценарії, плани заходів для роботи з дітьми. Кожен учень має глибоко знати історію країни і свого краю, скажімо, хоч би з десятка улюблених народних пісень, історію свого міста, села. В кожній сім'ї має бути складене генеалогічне дерево, формуватися повага до малої і великої Батьківщини. Така робота свого часу починалася під орудою Інституту українознавства Міністерства освіти. Були визначені цілі, стратегія і тактика створення такої програми. Але все так і залишилося. А проблеми виховання ще більше загострилися. Тож треба поновлювати цю роботу. До неї слід долучити вчених Академії педагогічних наук, колективи відповідних педуніверситетів, зокрема Університету ім. М.П. Драгоманова та ін. Робота буде неповною, якщо в її підготовці не візьмуть участь педагоги-практики, наші видатні вчителі. Переконаний, що починати цей проект варто із дошкільного віку, досліджуючи вікові особливості дітей, розробляючи рекомендації не тільки для школи, а й для батьків, дошкільних установ.

Повторююсь, але скажу, що серйозною **складовою суспільної виховної роботи мусять стати телебачення, Інтернет, розробка спеціальних освітянських телепередач, ігор, створення молодіжних сайтів, веб-сторінок**.

Недавно група вчених із університету в Сіетлі (США) опублікувала дослідження 1266 дітей віком від 4 до 11 років, яке вона проводила впродовж кількох років. Виявилось, що прояви агресії щодо своїх **однолітків 10 – 15-річного віку** зустрічаються на 25% частіше у тих, хто в ранньому дитинстві провів біля телевізора близько 3,5 години в день, і на 50% частіше у тих, хто по 2 – 3 години грав у комп'ютерні ігри, пов'язані з насиллям, агресією. Вчені виявили,

що ці передачі та ігри роблять дітей нечутливими до чужого болю, до знущань, **черствими** до чужого горя і страждань людини.

На конференції Всесвітньої організації охорони здоров'я у 2005 році в Хельсінкі зазначалося, що тільки в Європі щорічно закінчують життя самовбивством 58 тис. осіб, що на 8 тис. більше, ніж у дорожньо-транспортних пригодах. Серед самовбивць більшість у віці від 15 до 34 років. Аналогічна картина, на жаль, і в Україні.

Погляньмо, якими іграшками граються наші діти! **Безумство і потворність більшості іграшок, різних трансформерів, страшилок мілітаристського характеру часто приводять до безумних і диких кроків у житті багатьох дорослих**. Але хто в країні досліджує їхній вплив, може захистити юнь від цього кошмару?

В Единбурзі (Великобританія) у величезному п'ятиповерховому приміщенні вже багато років функціонує Музей іграшки. Є такий музей і в Києві. За цими іграшками можна визначати характер розвитку суспільства в певну епоху. Але такого дикунства, мілітаристського наповнення, як нині, ніколи не було.

Безумовно, було б помилковим вважати причиною всіх бід виховання підростаючого покоління лише Інтернет, ігри та іграшки. Цей негативний ефект підсилюється патологією сучасного живопису, примітивної музики, підсиленої ревом електроніки, примітивної літератури, а також безкінечними сценами жорстокості в електронних засобах масової інформації. На цьому тлі ліквідація в Україні Комісії із суспільної моралі видається дивною. В мистецтві всього світу, особливо у США, Європі, відбувається масовий наступ на розум, почуття молоді, що впливає на підсвідомість, пробуджує ниці інстинкти, робить розум людини некерованим. Ці проблеми мусять бути в центрі уваги наших вчених-психологів, педагогів.

Про необхідність формування моральності і духовності, наукового світогляду, патріотизму з раннього віку свідчать такі приклади. Уряд Б. Обама виділив на створення «добрих» дитячих комп'ютерних ігор, розвивальних вправ та ігор природничо-математичного характеру індустрії іграшок майже 4 млрд. доларів. Нам, на жаль, хвалитись нема чим. І хто в країні після реформування уряду цим буде опікуватись – незрозуміло. Думаю, що в оновленому Міносвіти слід створити не лише департамент виховної роботи, а й відділ, який би опікувався проблемами впливу на дітей різних ігор, іграшок, Інтернету тощо. Ці проблеми мають бути і в полі зору Академії педагогічних наук.

Без звички трудитись – добра не буде

Особливо хочу зупинитися на темі **працелюбності**, виховання в молоді звички **трудитись**. Хіба нам не соромно, коли ми йдемо брудними вулицями міст і сіл, заходимо в страшні під'їзди своїх будинків. Прикро було спостерігати, коли наші політики в передачі «Без мандата» на «1+1» розпочинають своє перебування в чужих сім'ях із наведення елементарного порядку. Вдумайтесь – люди знають, що їх покажуть на всю Україну, а у власній хаті навіть не поприбирали! Такого ж ніколи в Україні не було! До приходу гостей завжди у нас чепурились в домівках. А чого нині не так? Бо таке є сімейне і суспільне виховання. Зверніть увагу на території навколо наших шкіл, дитсадків,

училищ і вузів. І навіть у мікрорайонах навколо гуртожитків педуніверситетів ви не побачите справжньої роботи з молоддю, дітьми. Які ж у нас будуть вчителі? Не заведено в нас помічати те, що діється під носом. Рідко де ви побачите в мікрорайоні чи школі, вузі ідеальний порядок. Не випадково наш видатний сучасник, великий педагог, на жаль, уже покійний, Олександр Антонович **Захаренко** часто з прикрістю повторював: «Як ми звикли жити в бруді!». І з дитинства привчав своїх вихованців до порядку і акуратності. Поїдьте і подивіться територію Сахнівської середньої школи на Черкащині – це цілий казковий світ. Той же Василь Олександрович Сухомлинський закликав нас не просто говорити про сміття, а братись і замітати його.

На жаль, останні роки під добрими взагалі гаслами гуманізації освітньо-виховного процесу, гуманного ставлення до дитини із школи витіснено продуктивну працю, діти змалечку не вчаться обслуговувати себе, не привчаються трудитись. Стало правилом у багатьох сім'ях «жаліти» дітей, не привчати до праці, до формування здорових потреб. Процвітають споживацтво і лінощі. Прикро, але здавалося б, що перехід до ринкової економіки, навпаки, стимулюватиме запровадження в навчальний процес ознайомлення із сучасними технологіями, виробництвом, новими матеріалами. Натомість ми втратили навіть те, що мали. Майстерні шкіл давно не поповнюються новими верстатами і обладнанням, бракує всіляких матеріалів. Знищено міжшкільні навчальні виробничі комбінати. Та й професія викладача праці сьогодні не в пошані.

Загальновідомо, що всі матеріальні блага, все, що створюється на землі, **має три джерела походження – це енергія Сонця, багатство матері-Землі та праця Людини**. Іншого немає. Тому з огляду на сказане доречним було б повернутись до проблеми трудового виховання, до вміння трудитись змалку – в сім'ї, дитсадку, в школі, в інших навчальних закладах.

Не йдеться про просте відтворення радянської політехнічної школи, але ясно одне: без звички трудитись, без елементарних знань життя, технологічних процесів, без **поваги до праці, розумової чи фізичної**, Україна як держава не відбудеться. Не випадково ж і Рокфеллер, і Дюпон своїх чад змалечку привчали працювати, щось заробляти, знати ціну багатства.

Знаю, що такий крок у шкільному житті викличе необхідність чималих інвестицій, буде потребувати великої уваги з боку місцевої влади, підприємців. Остеронь не повинна бути і педагогічна наука, яка на сучасній основі, в сучасних ринкових умовах мусить сформулювати завдання для школи, сім'ї і суспільства.

Впевнений, що і вітчизняний бізнес відгукнеться на це реформування школи. Бо він сам найперше бачить, які безпорадні кадри нині приходять до них на виробництво. Молодь часто-густо хоче лише високої зарплати, але багато з них при цьому не можуть і не вміють працювати, не мають ні умінь, ні навичок.

Підприємці мусять пам'ятати про свою соціальну роль і відповідальність, вкладати кошти в розвиток матеріальної бази шкіл, дитячих садків, профтехучилищ, вузів. У кожному місті, районі має бути створено **фонди підтримки розвитку освіти**, які б акумулювали кошти бюджету, бізнесу, батьків, спонсорів. Слід надати право місцевій владі вводити **місцеві освітнянські**

податки. Думаю, що потрібен спеціальний Закон про підтримку школи, вузів, училищ. Це потребує відповідних доповнень до Податкового кодексу. Нових стосунків потребує **виробництво і профтехосвіта**. Доцільно запровадити безвідкладно дуальну систему підготовки робітників, як, наприклад, у ФРН. Теорію оплачує держава, а практика відбувається на підприємствах. Матимемо нову якість підготовки фахівця, зацікавленість підприємців у цих процесах.

Любити країну і державу

Рідко можна знайти країну на карті світу, де б її громадяни, особливо молодь, не любили свій край, свою державу. В китайській мові слова **країна і держава мають однакове звучання**. І так китайці і ставляться до своєї Батьківщини.

Скажу з прикрістю, що у нас ніби країна одна, а світоглядно єдності немає. І ламати через коліно тут не можна. Заполітизованою є новітня історія, заполітизованим є освітньо-виховний процес. На Заході країни часто-густо вчать одного, а на Сході – іншого. Пишуть свої підручники і посібники, нав'язують своє ставлення до історичних подій. Одна церква говорить одне, а інша – друге. Так не може бути! Українському суспільству як повітря потрібен такий собі Нантський едикт віротерпимості, який у Європі було прийнято ще 1598 року. Через кров, страждання європейці прийшли до висновку – потрібно вчитись жити в мирі і злагоді незалежно від релігійних поглядів, політичних переконань. І тут роль освіти є надзвичайною. Школа повинна вчити шанувати як малу, так і велику Батьківщину. Повага до старших, до рідної країни, її культури, історії, мови, рідного краю мусять пронизувати всі наші програми, навчальні матеріали. В жодному разі не можна за рахунок далеких і близьких історичних подій зводити рахунки з нинішніми країнами і політичними силами, розколювати країну на Схід і Захід. Об'єктивна оцінка дій фашистської Німеччини не означає формування ненависті до сучасної Німеччини. Гірка правда про Голодомор не повинна сприяти розпалу етнічної ненависті між українцями і росіянами, іншими народами СНД. Доречним було б у навчальних програмах не давати остаточних політичних односторонніх оцінок останнім подіям, уряду, президенту, парламенту. Взяти за правило європейський підхід – події останніх 20 років не включати в підручники з політичними оцінками, заборонити це законодавчо, а лише давати сухі факти із політичного життя країни, описи певних подій і учасників. Нагальним завданням є **рішуча відмова від політизації освіти**, заборона переносити передвиборчі політичні пристрасті у навчально-виховний процес. І партіям, і політикам є чим зайнятись – допомагати школі, вузу новими книгами, обладнанням, ремонтувати і будувати спортивні споруди, допомагати здібним дітям і т.д.

Слід більше уваги приділяти **позитивним прикладам** нашої історії, опису здобутків і перемог наших земляків. Відомо, що кожен десятий лауреат Нобелівської премії – це або виходець з України, або жив на нашій території. Є й інші позитиви. І про це слід говорити скрізь. Молодь мусить до чогось тягнутись, з когось брати приклад. Не слід акцентувати виклад історії лише на бідах і негараздах, негативах нашої минувшини. Правду, як кажуть, возом не об'їдеш, але зациклюватись на певних етапах історії, очорнювати всю історію не можна. **Із**

холоднечі критики благодатне зерно любові до країни, патріотизму не проросте, а буде лише крижаний стовп ненависті один до одного. Прикро, що гуманітарна сфера в нинішньому уряді не в пошані, нею ніхто не опікується. Це одна із причин системної морально-духовної кризи в країні.

Сучасна школа, сім'я, суспільство не повинні забувати і **про фізичне здоров'я народу, молодого покоління.** Слід зупинити вимирання українського народу. Лише кожен десятий випускник школи є здоровим. Чому так? Серед першочергових причин – екологія, генетичні зміни, неякісні питна вода і харчування, незадовільна спортивно-масова робота, низька рухова активність дітей. Погляньмо на досвід Запорізької гімназії №100. За рахунок мудрого, професійного підходу до оздоровчої, спортивно-масової роботи там вдвічі менша захворюваність, ніж у інших школах цього промислового міста. Поширимо цей досвід на всю країну.

На часі створення загальнодержавної дитячої програми, відповідних регіональних програм «Здорове дитяче харчування». Це надзвичайно вигідна і необхідна оздоровчо-інвестиційна програма для країни. Бо йдеться про інвестиції в сільськогосподарське виробництво більш як на 25 – 30 млрд. гривень! А це і подолання безробіття, робочі місця, відродження села, розквіт економіки. В кращі часи в епоху незалежності держава в село вкладала до 10 – 12 млрд. гривень. Нині необхідні значно більші інвестиції! Звідки візьмуться ці гроші? Йдеться про здорове харчування 5,5 млн. школярів, 1,5 млн. дітей у дит-

садках, ще 3 млн. студентів і учнів ПТУ. Якщо хоч на 10 гривень у день ми зможемо нагодувати дітей екологічно чистими харчами, без ГМО і пестицидів, то й матимемо таку цифру. Частину коштів виділять місцеві та центральний бюджет, батьки, спонсори та ін. **Мусить стати правилом – кожен учень, студент щоденно не менше одного разу на день споживає екологічно чисті, багаті на вітаміни, білки і жири продукти, хоч два яблука, салат з овочів та склянку молока.** Подивіться на наших киянських студентів, особливо дівчаток, на їхні бліді анемічні щоки, і ви зразу мене зрозумієте і підтримаєте. Росія вже кілька років тому розпочала реалізацію такої програми, запозичивши, до речі, ідею в нас. Згадую, як я дивувався, коли бачив рум'яні обличчя дітей у колишній НДР. Бо кожна дитина в день у них випивала склянку морквяного соку. Думаю, що такі завдання під силу нашій багатій аграрній державі. Ці проблеми мають стати головними для наших місцевих владців.

Видатний математик М. Лобачевський говорив, що всі якості розуму, обдарованість, всі пристрасі людини вигранюються його вихованням. Тож не відмовляймося від наших дітей, пам'ятаймо, що їм потрібна турбота дорослих. Країні потрібна морально-духовна революція. Без цього ми не виживемо.

Станіслав НІКОЛАЄНКО

доктор педагогічних наук, професор,
голова Громадської ради освітян
і науковців України